

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

ФОНАРІЮК ОЛЕНА ЮРІЇВНА

УДК 343.3/.7:340.12

**ПРОТИПРАВНА ПОВЕДІНКА ЛЮДИНИ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР**

12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
Канцір Володимир Степанович,
Навчально-науковий інститут права
та психології Національного університету
«Львівська політехніка»,
професор кафедри кримінального права і процесу

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
Гришук Оксана Вікторівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри теорії та філософії права

кандидат юридичних наук, доцент
Боднар Сергій Богданович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри публічного права

Захист відбудеться «29» квітня 2017 року о 14.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3, аудиторія 301 XIX навчального корпусу)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий «27» березня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Протиправна поведінка – явище багатовимірне, що в умовах складної соціально-політичної ситуації вимагає розгляду в глобальному культурно-цивілізаційному контексті. Цей негативний суспільний феномен є наслідком прискореної динаміки життєдіяльності суспільства, кризи політичних процесів, занепаду рівня розвитку економіки та стану реформування правової системи держави. Загострення суперечностей між людиною, суспільством та владними інститутами, зосередженість особистості подекуди лише на задоволенні власних потреб та інтересів неминуче провокують соціальну апатію, розгубленість, агресію, що в підсумку стає поштовхом до асоціальної, протиправної, злочинної поведінки. Одним із вагомих чинників впливу на формування протиправної поведінки виступає також втрата авторитету державної влади у зв'язку із постійним невиконанням нею низки зобов'язань та відсутністю належної комунікації влади із суспільством. У таких сучасних складних політичних та соціально-економічних умовах, в яких ні державна влада, ні суспільство в цілому за свою історію ще не перебували, особливого наукового та практичного значення набуває аналіз протиправної поведінки людини.

Різноманітні аспекти протиправної поведінки розглядаються у більшості суспільних наук, адже правопорядок відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку держави в цілому і кожного громадянина, зокрема. Проблема протиправної поведінки є предметом вивчення багатьох спеціальних дисциплін, серед яких: юриспруденція, філософія, кримінологія, загальна та соціальна психологія, соціологія, педагогіка. Філософсько-правове дослідження зазначеної проблеми у нинішній складній кризовій ситуації дасть можливість поєднати здобутки зазначених наук для розв'язання ключових питань протиправної поведінки особистості в сучасних умовах ведення війни і поглиблення кризи.

Цілісний і ґрунтовний аналіз особистості як суб'єкта протиправної поведінки та основних причин такої поведінки потребує розгляду з позицій сучасної філософсько-правової науки. Необхідним є осмислення наукових поглядів на феномен людини та особистості з позиції проявів протиправної, зокрема, злочинної поведінки в змінених особливих умовах функціонування держави.

У теорії протиправної поведінки як невід'ємної складової осмислення суспільних процесів надзвичайно актуалізується аналіз трансформаційних змін у сучасному українському суспільстві, основним суб'єктом якого є особистість людини із властивою їй складною внутрішньою структурою. У цьому контексті необхідним стає впровадження кардинальних змін у методологію аналізу та переорієнтацію від узагальнених наукових

підходів щодо дослідження злочинності на вивчення протиправної поведінки конкретного індивіда в континуумі сучасних кризових явищ.

Протиправність трактуємо як суперечність нормативним зразкам поведінки, визначеним у правовій системі держави, метою яких є регулювання суспільних відносин.

Протиправна поведінка людини постійно змінюється під впливом різноманітних чинників та модифікується і адаптується відповідно до суспільних змін. Законодавча неузгодженість та нереформованість правоохоронної сфери породжує значну кількість видів протиправної поведінки. Її нові форми, які складно передбачити, виникають у зв'язку із неподоланими проблемними суспільно-політичними трансформаціями в сучасній Україні. Це обумовлює потребу сучасного наукового аналізу протиправної поведінки людини.

Стан вивчення проблеми. У процесі побудови правової держави питання реалізації прав і свобод людини та громадянина, законності та правопорядку, національної та соціальної безпеки завжди знаходяться у центрі наукових дискусій. Зокрема, праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців присвячено питанням протиправної поведінки та особистості як її суб'єкта. Вагомий внесок у дослідження різноманітних аспектів зазначених проблем зробили вітчизняні дослідники Т. Гарасимів, І. Головінський, В. Дьордjay, О. Змановська, О. Костенко, О. Малиновський, О. Малько, П. Мельник, В. Мороз, О. Мушинська, Ю. Новик, В. Оксамитний, О. Омельчук, С. Омелянчик, М. Пасека, П. Рабінович, П. Самигін, В. Сіренко, В. Субочев, В. Тацій, В. Тимошенко, М. Титарчук та інші вчені. Дослідження окремих питань протиправної поведінки здійснено у працях закордонних дослідників та науковців, а саме: Ф. Адлер, Ю. Антонян, В. Бачинін, Р. Девідсон, М. Готфредсон, В. Емінов, Ю. Клейберг, В. Кудрявцев, Е. Лемерт, С. Лішван, Ч. Ломброзо, А. Марек, П. Конт, Ю. Платонов, Е. Фері, проте чимало питань і надалі залишаються невирішеними. Сучасні дослідження протиправної поведінки мають дещо фрагментарний характер, що не дозволяє скласти повне та цілісне уявлення про цей складний феномен.

Незважаючи на те, що в останні роки з'явилась значна кількість досліджень зазначеної проблеми, вченим не вдалося передбачити значне загострення кримінальних процесів у нашій державі та запобігти їм. Однією з основних причин вважаємо відсутність фундаментальних праць з питань протиправної поведінки як складного системного явища, а також вивчення її новітньої специфіки, що виступила одним із визначальних чинників зростання злочинності в останні десятиріччя. Таким чином, проблеми протиправної поведінки людини не отримали поглибленого філософсько-правового осмислення. У зв'язку з цим необхідно зосередити увагу на вимогах сучасності, пов'язаних зі зростанням злочинності, правопорушень, проявів

протиправної поведінки та іншими трансформаціями, що мають безпосередній чи опосередкований вплив на злочинність і суспільний розвиток у цілому. Особливої актуальності дослідження протиправної поведінки набуває у зв'язку зі зростанням інтересу до вивчення механізмів юридичного захисту прав і законних інтересів особистості у складних соціально-економічних та політичних євроінтеграційних умовах сучасного українського суспільства. Все це зумовило вибір теми даного дисертаційного дослідження, його актуальність та своєчасність на шляху розв'язання актуальних проблем соціуму.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ: "Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри" (державний реєстраційний номер 0113U002433).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є аналіз наукових праць, пов'язаних з філософсько-правовими проблемами протиправної поведінки людини, та взаємозв'язок між ціннісними орієнтаціями людини та її правосвідомістю як суб'єкта протиправних дій.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність послідовної постановки та вирішення наступних *завдань*:

- розглянути витoki та еволюцію змісту поняття протиправної поведінки людини;
- узагальнити світоглядно-історичне розуміння протиправної поведінки людини та основні підходи щодо її вивчення в європейській науковій думці;
- дослідити методологічні принципи аналізу протиправної поведінки людини у правових системах розвинутих країн;
- встановити загальні філософсько-правові засади правового пізнання протиправної поведінки;
- охарактеризувати протиправну поведінку людини на теоретичному рівні;
- встановити природу агресивної поведінки у екзистенційному контексті;
- охарактеризувати основні чинники становлення протиправної поведінки людини як форми соціального відхилення;
- виявити психолого-правові особливості протиправної поведінки як фундаментальної проблеми буття;
- дослідити макросередовищні та мікросередовищні детермінанти виникнення протиправної поведінки людини та способи запобігання їй.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини у сфері формування та реалізації протиправної поведінки людини.

Предметом дослідження є філософсько-правовий вимір протиправної поведінки людини.

Методи дослідження. З метою отримання найбільш достовірних наукових результатів у ході дослідження використано систему принципів, прийомів і підходів, які ґрунтуються на гармонійному поєднанні спеціальних (філософсько-правових) та загальнонаукових методів пізнання.

Метод системного аналізу використано для характеристики елементів і ознак протиправної поведінки (підрозділи 3.2, 3.3). Діалектичний та формально-логічний методи дали змогу дослідити концептуальні підходи до процесу формування протиправної поведінки та вивчення її природи (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Історико-правовий та логічний методи було застосовано при розгляді світоглядних уявлень про протиправну поведінку людини в історичній ретроспективі, аналізі та узагальненні досліджень, проведених вітчизняними та зарубіжними науковцями у контексті проблем природи та основних чинників становлення протиправної поведінки, основних підходів щодо її вивчення та наукового осмислення (підрозділи 1.2, 3.2). Системно-структурний та порівняльно-правовий методи використано при аналізі причин формування протиправної поведінки особистості (підрозділи 1.3, 3.1, 3.3). За допомогою логіко-семантичного методу поглиблено термінологічний апарат, визначено сутність та особливості протиправної поведінки людини (підрозділ 1.1). Метод узагальнення застосовано для формулювання висновків проведеного дослідження.

Дисертація підготовлена на матеріалах із різних джерел. Теоретичною основою дослідження є критично проаналізовані положення та розробки, які містяться у працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Документальну та фактологічну її основу становлять національне та зарубіжне чинне законодавство.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших комплексних філософсько-правових досліджень протиправної поведінки людини в сучасних умовах політичних та соціально-економічних трансформацій.

У результаті проведеного дослідження сформульовано низку концептуальних положень, що вирізняються науковою новизною та мають важливе теоретичне й практичне значення:

уперше:

- розроблено філософсько-правову методологічну основу аналізу феномена протиправної поведінки людини в умовах сучасних соціально-політичних трансформацій, що полягає в переосмисленні наявних методологічних підходів, сформованих правовою практикою і доцільністю;

- здійснено експлікацію поняття «протиправна поведінка» з позицій філософії права з використанням новітніх наукових надбань соціології,

кримінології, психології, інтегроване застосування наукових засобів і методів яких сприяло всебічному розкриттю сутності зазначеного соціального, часто непередбачуваного феномену;

- обґрунтовано авторський підхід до класифікації змісту ознак протиправної поведінки людини;

- окреслено шляхи подолання каузальних проявів протиправної поведінки, що полягають у попередженні владою появи кризових явищ, які стають руйнівними для особи і держави;

- запропоновано створення на державному рівні Концепції розвитку правової культури та правової освіти громадян;

удосконалено:

- теоретичне визначення понять «протиправність», «протиправна поведінка», «особистість правопорушника»;

- теоретико-правові положення щодо правової природи протиправної поведінки з позицій гносеологічного та екзистенційного підходів;

- наукові підходи щодо визначення елементів протиправного діяння, мотивів та чинників формування протиправної поведінки людини в сучасному суспільстві;

набули подальшого розвитку:

- теоретико-методологічні засади виявів протиправної поведінки людини у конкретних історичних, соціальних, культурних та правових умовах;

- обґрунтування основних філософсько-правових концепцій, що розкривають сутність і зміст протиправної поведінки;

- положення щодо взаємозв'язку світоглядних і ціннісних орієнтацій особистості та форм її протиправної поведінки;

- наукові підходи щодо обґрунтування об'єктивних та суб'єктивних чинників формування протиправної поведінки людини в сучасних суспільно-політичних умовах.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертаційному дослідженні теоретичні положення, пропозиції, рекомендації та висновки сприятимуть подальшій розробці шляхів подолання проблем протиправної поведінки людини, способам її запобігання та можуть бути використані:

- у *науково-дослідній сфері* – для подальших теоретичних пошуків появи проблем протиправної поведінки людини та попередження її проявів;

- у *практичній діяльності* – для удосконалення практичної діяльності органів прокуратури (акт впровадження прокуратури міста Чернівці № 113/130-15 від 11.09.2015р.) та органів внутрішніх справ (акт впровадження Управління МВС України в Чернівецькій області № Ст/825 від 22.09.2015р.);

– у навчальному процесі – матеріали дослідження можуть бути використані при викладанні курсів «Філософія права», «Теорія держави і права», «Юридична психологія», при підготовці навчально-методичної літератури з відповідних навчальних дисциплін, а також як допоміжний матеріал для подальших наукових досліджень із зазначеної проблематики (акт впровадження Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича від 02 грудня 2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним дослідженням автора. Усі висновки, пропозиції та рекомендації, у тому числі ті, що характеризують наукову новизну, одержані автором особисто. У разі використання результатів наукових досліджень інших авторів зроблено посилання на відповідні джерела.

Апробація результатів дисертації. Підсумки розробки проблеми загалом, окремих її аспектів, отримані узагальнення та результати було оприлюднено у доповідях на міжнародних та регіональних наукових конференціях, зокрема, таких, як: Звітна наукова конференція ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 28 вересня 2012 р.), II Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах близького зарубіжжя» (м. Львів, 22 листопада 2012 р.), Звітна наукова конференція ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 27 вересня 2013 р.), Міжнародна юридична науково-практична Інтернет-конференція «Проблеми юриспруденції: теорія, практика, суспільний досвід» (м. Київ, 8 жовтня 2013 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Дванадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 8-9 листопада 2013 р.), Міжнародна юридична науково-практична Інтернет-конференція «Пріоритети національного реформування держави і права: теорія та практика» (м. Київ, 8 жовтня 2014 р.), Звітна наукова конференція ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 17 жовтня 2014 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 26-27 серпня 2016р.).

Основні положення дисертації обговорювались та отримали схвалення на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ.

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження висвітлено у 14 працях: 5 із них опубліковані у фахових наукових виданнях України та 1 – в іноземному науковому періодичному виданні (Молдова), 8 – у збірниках тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою, завданнями, предметом та логікою дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 198 сторінок, з них – 177 сторінок основного тексту, 21 сторінка – список використаної літератури (229 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, визначено мету й завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, розкрито наукову новизну одержаних результатів, їх теоретичне та практичне значення, зазначено особистий внесок автора, подано інформацію про апробацію і впровадження результатів роботи, визначено структуру дисертації та її обсяг.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження філософсько-правових проблем протиправної поведінки» присвячений основним концептуальним підходам до дослідження проблем протиправної поведінки у філософії права, аналізу вивчення протиправної поведінки людини у працях європейських науковців, методологічним принципам аналізу протиправної поведінки людини у правових системах розвинутих країн.

Підрозділ 1.1 «Стан дослідження проблем протиправної поведінки людини у філософії права» присвячено критичному аналізу низки вітчизняних та зарубіжних концепцій і теорій протиправної поведінки, який дозволяє стверджувати, що класичну концепцію потягу до вчинення злочинних, протиправних та інших соціально шкідливих дій необхідно розглядати з урахуванням понять вибору та свободи, що є складовими протиправної поведінки. Констатовано, що найбільш вагомі причини виникнення нових проявів злочинності на сучасному етапі суспільного розвитку України пов'язані з політичними та соціальними трансформаціями.

Узагальнення сучасних наукових підходів до вивчення проблем протиправної поведінки дозволяє стверджувати, що у сучасній юридичній науці приділено значну увагу вивченню закономірностей впливу низки політичних, соціальних, правових та психологічних факторів на сучасний стан злочинності в Україні.

Констатовано, що підґрунтям для формування протиправної поведінки у складних сучасних політичних та економічних умовах стає сукупність чинників, серед яких варто виділити наступні: втрата особистістю довіри до авторитету влади, поява відчуття небезпеки, поширення песимістичних оцінок майбутнього, виникнення загальної атмосфери занепокоєння тощо.

За допомогою аналізу понять «особистість правопорушника» та «особа правопорушника» зроблено висновок про те, що для більш повного розкриття

змісту досліджуваного феномена у науковій, навчальній та методичній літературі доцільно застосовувати поняття «особистість правопорушника», що акцентує на внутрішньому світі людини, її потребах та мотивах її поведінки.

Стверджується, що для попередження протиправної поведінки необхідно виявити ті риси характеру особистості, які мають вплив на вибір варіантів її поведінки, на здійснення певних вчинків, важливих з точки зору права, тобто таких, які є небезпечними для особистих та суспільних інтересів, що охороняються законом, і які передбачають настання юридичної відповідальності.

У підрозділі 1.2 *«Світоглядно-історичне розуміння протиправної поведінки людини та її вивчення в європейській науковій думці»* в історико-правовій ретроспективі розглянуто основні підходи до правового розуміння, аналізу та оцінки соціального феномена поведінки особистості, який з плином часу зазнавав трансформацій. Аналіз наукових праць дозволяє узагальнити, що ключові аспекти поведінки особистості та її детермінанти вчені пов'язували насамперед з особливостями світогляду людини, її моральними якостями, духовними цінностями, наголошуючи, окрім цього, на важливості впливу соціального середовища.

Акцентовано на тому, що для універсального пояснення феномена протиправної поведінки необхідно створити комплексну, інтегровану теорію. Розумним компромісом стосовно зазначеної проблеми може стати погляд на протиправну поведінку людини як результат здійснення вибору в межах конкретної ситуації.

Констатовано, що сучасна парадигма протиправної поведінки повинна ґрунтуватись на комплексному методі дослідження, що передбачає системний метод пізнання дійсності.

У підрозділі 1.3 *«Методологічні принципи аналізу протиправної поведінки людини у різних правових системах»* проаналізовано розуміння та місце протиправної поведінки у законодавстві низки зарубіжних країн. Акцентовано увагу на тому, що у всіх розглянутих правових системах зустрічається схоже визначення провини, а також присутній її поділ на умисну та неумисну. Констатовано, що законодавство західних країн стосовно визначення ознак протиправної поведінки характеризується певним консерватизмом, пов'язаним із стабільністю суспільно-політичних уявлень про злочинність, проте, з іншого боку, йому властиве постійне реформування, що враховує зміни соціально-політичних та економічних умов окремої країни. Результатом цього стає перегляд уявлень про протиправну поведінку та зміни в трактуванні зазначеного феномена.

Стверджується, що аналіз поглядів на відповідальність за протиправні дії у розглянутих зарубіжних країнах дозволяє не лише теоретично ознайомитись із конструкціями, що функціонують в зазначеній сфері

їх правових систем, але також створює підґрунтя для порівняльного правового аналізу і дає можливість ознайомитись із практичними наслідками відповідальності, що ґрунтуються на інших, ніж в українському законодавстві, принципах.

Розділ 2 «Гносеологічні аспекти філософсько-правового пізнання протиправної поведінки» містить аналіз загальних філософсько-правових засад правового пізнання протиправної поведінки, характеристику протиправної поведінки на теоретичному рівні та висвітлення онтологічної природи людської агресивності в екзистенційному контексті.

У підрозділі 2.1 «Загальні засади правового пізнання протиправної поведінки» проведено критичний аналіз підходів до дослідження феномена протиправності у науковій літературі та зроблено висновок, що всім розглянутим концепціям характерне однакове розуміння поняття протиправності – вони відносять зазначене поняття, згідно з трактуванням універсалізму, до правопорядку в цілому.

Поняття протиправності розглянуто в широкому контексті з урахуванням того факту, що протиправна поведінка пов'язана не лише з відповідністю вчинку вимогам закону, необхідною виступає також оцінка поведінки з точки зору всієї системи права. Таким чином, відповідність праву, чи, з іншого боку, суперечність з правом, слід розуміти інтегрально.

Акцентовано увагу на тому, що концепція протиправності, яка одночасно утворює формальну суперечність з нормою і оцінюванням, має свої наслідки, які чітко проявляються у випадку прийняття моністичного трактування протиправності, коли зазначений феномен буде стосуватися не лише норм кримінального права, але й правопорядку в цілому. Таким чином, наслідком цього стане необхідність розгляду такої оцінної обставини у стосунку до норм різних галузей права, а не лише кримінального. Суспільну шкідливість запропоновано розглядати як обґрунтування змісту протиправності.

У підрозділі 2.2 «Теоретичний рівень дослідження протиправної поведінки людини» констатовано, що методологічною основою дослідження проблем протиправної поведінки людини виступають закони і категорії діалектики, на основі яких може бути визначено шляхи до розуміння походження цього феномена, його причин та умов, природи та соціальної сутності, специфічних характеристик особистості суб'єкта протиправних дій та можливостей їх профілактики.

Стверджується, що філософські знання про основи закономірностей соціального розвитку та функціонування суспільства необхідно застосовувати як вихідні позиції при вивченні протиправності як соціального явища, особистості правопорушника, детермінант протиправної поведінки та заходів запобігання їм.

Обґрунтовано, що протиправну діяльність необхідно досліджувати поряд з іншими видами людської діяльності з урахуванням усіх її основних елементів, адже протиправній діяльності властива послідовність розвитку та ознаки професійності й організованості. Акцентовано на необхідності застосування спеціалізованих методик запобігання проявам протиправної поведінки.

У підрозділі 2.3 «Вчення про онтологічну природу людської агресивності: екзистенційний контекст» проведено аналіз основних класифікацій і теорій агресивної поведінки людини та концептуальних підходів до розуміння природи зазначеного явища. Стверджується, що найбільш ґрунтовно підійти до розуміння та вивчення агресії як багатовимірного і поліпричинного явища дозволить системний підхід.

Розглянуто різноманітні визначення поняття агресії як одного із внутрішніх глибинно-психологічних детермінант поведінки. Обґрунтовано, що агресія, як попередньо детермінована та соціально обумовлена поведінка, перебуває у нерозривному зв'язку із задоволенням основних життєвих потреб особистості.

Констатовано, що вирішальну роль в агресивній поведінці особистості відіграють соціальні, особистісні та психологічні чинники, але не кожен із них окремо і не їх сума – вони діють в контексті цілісної особистості та перебувають у безпосередньому зв'язку з конкретною життєвою ситуацією.

Розділ 3 «Детермінізм протиправної поведінки та шляхи її подолання» присвячений аналізу протиправної поведінки людини як форми соціального відхилення, психолого-правовим особливостям, макросередовищним та мікросередовищним детермінантам формування протиправної поведінки людини, визначенню основних складових механізму запобігання її проявам.

У підрозділі 3.1 «Протиправна поведінка людини як форма соціального відхилення» обґрунтовано, що норми поведінки виступають певними правилами поведінки людини у просторі суспільних відносин. Констатовано, що суб'єктивні чинники протиправної поведінки можуть мати не лише соціальний характер, а й біологічне, фізіологічне підґрунтя.

В результаті аналізу взаємозв'язку категорій «норма – вибір – відповідальність», висловлено твердження, що норма не може бути однозначною основою для висновку про відповідальність особи за будь-яке відхилення від неї, таким критерієм може виступати лише рівень відповідності чи невідповідності обраної форми поведінки морально-правовим суспільним реаліям в сучасній державі.

Стверджується, що вибір певної моделі поведінки детермінується не лише об'єктивними, а й суб'єктивними властивостями особистості, відпо-

відно, конкретний вчинок не тільки не може повністю відповідати середнім соціальним нормам, а навпаки, передбачає відхилення від них.

У підрозділі 3.2 «Протиправна поведінка як фундаментальна проблема буття особистості: психолого-правові особливості» обґрунтовано, що на деструкцію людської поведінки, яка нерідко призводить до протиправних і злочинних дій, мають значний вплив кризові стани особистості, які виникають внаслідок особистісних переживань та/або кризових явищ в оточуючому середовищі.

Зазначено, що характер поведінки зумовлений її внутрішнім світом, природною і духовною індивідуальністю, проте слід зважати на те, що особистість акумулює в собі характер суспільних відносин, проте у особливій формі, притаманній тільки їй самій.

Проаналізовано різноманітні концепції теорії протиправної поведінки. Зазначено, що, оскільки джерела протиправної поведінки особистості закладені в біологічній природі, її важко подолати, проте існує можливість коректувати її міжособистісні прояви та запобігати злочинам за допомогою психологічних засобів.

У підрозділі 3.3 «Макросередовищні та мікросередовищні детермінанти формування протиправної поведінки людини та способи запобігання їй» феномен протиправної поведінки пояснено за допомогою аналізу сукупності соціальних детермінант, що впливають на її формування.

Обґрунтовано, що до макросередовищних детермінант формування протиправної поведінки слід віднести суспільство, в якому живе людина, з урахуванням його історії, культурних традицій, етики, моралі та моральних цінностей, економічної та політичної ситуації тощо.

Стверджується, що основним мікросередовищним детермінантом формування поведінки особистості виступає сім'я, адже саме вона закладає в людині основи розуміння та розмежування категорій добра і зла, дозволеного та забороненого, морального і аморального, а також формує певний комплекс моделей поведінки, що нерідко зберігається протягом усього життя людини.

ВИСНОВКИ

У дисертації за допомогою сучасних методів дослідження, аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових праць здійснено нове вирішення наукового завдання, сутність якого полягає у розкритті філософсько-правових аспектів протиправної поведінки людини. Робота визначається сучасною постановкою проблеми, виявленням і дослідженням нових ідей та тенденцій у зазначеній сфері. При написанні роботи враховано положення чинного законодавства України та міжнародні правові стандарти, що сто-

суються протиправної поведінки. На основі проведеного комплексного теоретико-правового аналізу, з використанням діалектичного, аксіологічного, феноменологічного та інших методів, головні наукові та практичні результати відповідають вимогам наукової новизни і дають змогу сформулювати наступні висновки.

1. В результаті аналізу витоків та еволюції змісту поняття протиправної поведінки, критичного огляду наукових праць можна стверджувати, що більшість вчених під протиправною розуміє антисоціальну поведінку, що характеризується відхиленням від правових норм та як діяння, які завдають шкоди правам громадян та інтересам суспільства. Розуміння поняття протиправної поведінки зазнавало еволюційних змін протягом різних історичних епох.

Можна стверджувати, що у період глобалізаційних перетворень видозмінюється розуміння феномена поведінки особистості. На поведінку сучасної людини, зокрема, протиправну, мають значний вплив інформаційні чинники, адже порушення правових норм перебуває у безпосередньому зв'язку з динамічним розвитком суспільства. Таким чином, у сучасних підходах до розуміння цього явища запропоновано зосередити увагу не лише на традиційних уявленнях, але й враховувати актуальні проблеми, тенденції та перспективи. Такий комплексний підхід дає можливість створення ефективних механізмів запобігання проявам протиправної поведінки.

Запропоновано визначення протиправної поведінки як соціально шкідливої, такої, що суперечить праву, дії чи бездіяльності особистості, як усвідомлено, так і неусвідомлено мотивованої, наслідком якої стає застосування правовідновних заходів, а у передбачених законом випадках – заходів юридичної відповідальності.

2. Узагальнено здобутки європейської філософсько-правової думки щодо сутності поняття «протиправна поведінка». Це дозволило констатувати, що ключові аспекти поведінки особистості та її детермінанти мислителі минулого пов'язували в основному з особливостями світогляду людини, її моральними якостями, духовними, зокрема, культурними та релігійними цінностями, а також із розумінням таких понять, як «право», «закон», «справедливість», «відповідальність», «покарання» тощо, наголошуючи, зокрема, на важливості впливу на протиправну поведінку природного та соціального середовища, особливостей політичного, економічного та культурного життя.

3. Аналізуючи методологічні засади, акцентовано на тому, що порівняльно-правовий підхід до поглядів на сутність протиправної поведінки та її законодавче визначення у зарубіжних правових системах можна вважати доволі консервативним. Це пов'язано, насамперед, зі стійкими суспільними та правовими поглядами на прояви поведінки, що виокрем-

люється у сприйнятті особистості як протиправна, антисуспільна, карна. Проте варто звернути увагу на те, що законодавству в згаданій сфері властиві постійні зміни та реформування відповідно до актуального соціально-політичного та економічного становища окремої держави, а, відтак, змін зазнає і трактування феномена протиправної поведінки.

Виокремлено основні методологічні принципи аналізу протиправної поведінки в правових системах зарубіжних країн, серед яких: системний підхід, принцип детермінізму, феноменологічний підхід, структурний принцип та діяльнісний принцип.

4. Встановлено загальні філософсько-правові засади правового пізнання протиправної поведінки. Їх дослідження дозволило стверджувати, що протиправність слід трактувати як суперечність нормативному зразку поведінки, створеного законодавством, інакше кажучи, протиправна поведінка – це невідповідність санкціонованим нормам, визначеними ним з метою регулювання суспільних відносин. Сутність протиправності полягає в тому, що вчинок порушує встановлений у приписі наказ або заборону конкретної поведінки, чи утримання від такої поведінки, і тим самим порушує санкціоновану норму.

5. Охарактеризовано протиправну поведінку людини на теоретичному рівні. Розкрито зміст ознак протиправної поведінки людини, запропоновано авторський підхід до її класифікації, обґрунтовано місце даного варіанту правової поведінки в механізмі правового регулювання суспільних відносин. Зважаючи на те, що протиправна поведінка та проблеми її попередження є комплексними і складними для розуміння явищами, акцентовано на необхідності розробки спеціалізованих методик запобігання її проявам.

Зазначено, що в контексті філософії протиправність необхідно дати у двох основних парадигмах: по-перше, як феномен соціального буття, що впливає на процеси розмивання правових, моральних, духовних, політичних норм; по-друге, як відхилення людини від її людяності, як спробу виходу за рамки фіксованих стандартних форм поведінки. Окрім цього, протиправну поведінку слід розглядати не лише з позицій правомірності, неправомірності чи протиправності, але й з точки зору герменевтичного підходу із застосуванням таких філософських понять, як «поведінка», «право», «міра», «страх» тощо.

Узагальнено різноманітні підходи до визначення змістовних елементів протиправного діяння: мотивів, мети, способів і засобів її досягнення. Їх дослідження дозволило стверджувати, що результатом зазначеного діяння є матеріальне втілення інтересів суб'єкта. Мотивом протиправної поведінки часто виступає також задоволення особистих потреб (моральних і фізичних), бажань, пристрастей, прагнень. Констатовано, що

характеристика поведінки суб'єкта у момент вчинення протиправного діяння виступає основним системоутворюючим критерієм аналізу здатності особистості до регуляції своєї поведінки та її об'єктивної оцінки. Проаналізовано особливості вольового процесу, характерні для протиправної поведінки. Зазначені особливості не передбачають прямого правового впливу на відносини, що виникають у зв'язку з протиправною поведінкою, проте право чинить на них опосередкований вплив, пов'язаний із настанням певних правових наслідків.

6. Встановлено, що ключову роль у дослідженні природи агресивної поведінки особистості відіграють соціальні, особистісні та психологічні чинники, які діють в контексті цілісної особистості та перебувають у безпосередньому зв'язку з конкретною життєвою ситуацією. В структурі агресивної поведінки ключову роль відіграє сукупність особистісно-психологічних детермінант. На основі аналізу наукових теорій агресивної поведінки можна стверджувати, що агресія виступає основою порушень у поведінці, в тому числі, її протиправних проявів.

7. Охарактеризовано основні чинники становлення протиправної поведінки, серед яких виділено: соціальну спрямованість особистості, її ставлення до прийнятих в конкретному суспільстві норм, правил поведінки, моральних цінностей, способів розв'язання суперечностей, особливі якості, що виступають чинником формування механізмів самоконтролю та стримування; здатність суб'єкта до саморегуляції, а також наявність чи відсутність намірів контролювати свою поведінку. Проблему вибору певної форми поведінки доцільно досліджувати поетапно, зосереджуючи увагу на аналізі детермінуючого впливу кожного чинника зокрема.

8. Констатовано, що психолого-правові особливості протиправної поведінки людини ґрунтуються на сукупності чинників, які варто об'єднати у дві групи: 1) особливості особистості, її характерні властивості (світогляд, ціннісні орієнтації, рівень правосвідомості, спрямованість, соціальні установки, індивідуально-психологічні особливості, характер); 2) вплив соціального середовища на формування особистості та вибір нею моделей поведінки.

9. На основі ґрунтовного аналізу сучасних теорій, що торкаються проблем протиправної поведінки, зроблено висновок, що серед її детермінантів слід виділяти макросередовищні (ті, що стосуються особливостей конкретної ситуації або залежать від впливу оточення, стану навколишнього середовища), а також мікросередовищні (ті, що відображають специфічні риси та схильності конкретної особистості). У зазначеному контексті висловолено наступні твердження:

1) співвідношення детермінант не обов'язково виступає причинним зв'язком; 2) не існує єдиної теорії, яка б пояснила всі прояви протиправної

та злочинної поведінки, різноманітні типи правопорушень вимагають різних причинно-наслідкових пояснень; 3) не слід змішувати первинні та вторинні причини протиправної поведінки; 4) неможливо логічно виокремити єдину причину злочину або правопорушення.

Встановлено, що суспільні умови потребують встановлення конкретних способів і методів подолання чи усунення каузальних факторів виникнення протиправної поведінки, до яких можна віднести:

1) запобігання кризовим явищам, що стають руйнівними для суспільства й особи; 2) встановлення системного комунікативного зв'язку між владою і суспільством; 3) виявлення заздалегідь руйнівних психіко-поведінкових проявів особи і своєчасне попередження їх наслідків; 4) систематичний аналіз і збалансування прийнятих законодавчих актів, їх порівняльний аналіз із сучасним законодавством європейських держав.

ПЕРЕЛІК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Фонарюк О. Ю. Кримінальні детермінанти жіночої злочинності та шляхи їх вирішення / О. Ю. Фонарюк // Наше право. – 2012. – № 5. – С. 28 - 34.

2. Фонарюк О. Ю. Злочин у системі сучасного теоретичного знання / О. Ю. Фонарюк // Європейські перспективи. – 2012. – № 5. – С. 101 - 106.

3. Фонарюк О. Ю. Концепти та перспективи наукового осмислення злочинності як органічної складової життєдіяльності суспільства» / О. Ю. Фонарюк // Наше право. – 2013. – № 10. – С. 23 - 30.

4. Фонарюк О. Ю. Соціально-психологічні аспекти детермінації злочинної поведінки неповнолітніх злочинців / О. Ю. Фонарюк // Митна справа. – 2014. – № 1 (91). – С. 56 - 63.

5. Фонарюк Е. Факторы становления противоправного поведения человека как фундаментальная проблема бытия индивида / Е. Фонарюк // *Legea și Viața*. – 2013. – № 11. – С. 146 - 150.

6. Фонарюк О.Ю. Макрорівні та мікрорівні формування протиправної поведінки людини / О.Ю. Фонарюк // Європейські перспективи. – 2016. – № 3. – С. 72 - 78.

7. Фонарюк О. Ю. Мотивація злочинної поведінки жінок / О. Ю. Фонарюк // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей та повідомлень учасників звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (м. Львів, 28 вересня 2012 р.). – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – С. 223 - 227.

8. Фонарюк О. Ю. Злочин як вияв духовних потенцій зла / О. Ю. Фонарюк // Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах близького зарубіжжя: II міжнародна науково-практична Інтернет конференція (м. Львів, 22 листопада 2012 р.) [Електронний ресурс]. – С. 273 - 275. – Режим доступу: http://www.lac.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/News/Academy/2012/Docs/2012_12_17_Zbirnyk_Konferentsiya_UF.pdf

9. Фонарюк О. Ю. Вплив соціального середовища на формування протиправної поведінки / О. Ю. Фонарюк // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей та повідомлень учасників звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (м. Львів, 27 вересня 2013 р.). – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – С. 278 - 282.

10. Фонарюк О. Ю. Агресія як причина протиправної поведінки / О. Ю. Фонарюк // Проблеми юриспруденції: теорія, практика, суспільний досвід: міжнародна юридична науково-практична Інтернет-конференція (м. Київ, 8 жовтня 2013) [Електронний ресурс]. – С. 41 - 45. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=605%3A220913-11&catid=78%3A1-1013&Itemid=97&lang=ru

11. Фонарюк О. Ю. Поняття злочинності у контексті системних взаємозв'язків / О. Ю. Фонарюк // Дванадцять осінні юридичні читання: міжнародна науково-практична конференція (м. Хмельницький, 8-9 листопада 2013 р.). – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. – С. 87 - 89.

12. Фонарюк О. Ю. Природа людської агресивної поведінки / О. Ю. Фонарюк // Пріоритети національного реформування держави і права: теорія та практика: міжнародна юридична науково-практична Інтернет-конференція (Київ, 8 жовтня 2014 р.) [Електронний ресурс]. – С. 35 - 39. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=914%3A081014-12&catid=103%3A1-1014&Itemid=128&lang=ru

13. Фонарюк О. Ю. Протиправна поведінка людини в зарубіжних країнах / О. Ю. Фонарюк // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей та повідомлень учасників звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (м. Львів, 17 жовтня 2014 р.). – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. – С. 389-393.

14. Фонарюк О. Ю. Значення протиправності в контексті філософії права / О. Ю. Фонарюк // Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку: міжнародна науково-практична конференція (м. Запоріжжя, 26-27 серпня 2016 р.). – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2016. – С.10-13.

АНОТАЦІЯ

Фонарюк О. Ю. Протиправна поведінка людини: філософсько-правовий вимір – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Національний університет «Львівська політехніка», Міністерство освіти і наук України, Львів, 2016.

Дисертацію присвячено комплексному філософсько-правовому аналізу систематизації теоретико-методологічних підходів до дослідження протиправної поведінки та причин її виникнення. В роботі узагальнено здобутки європейської філософсько-правової думки щодо сутності поняття «протиправна поведінка», уточнено понятійно-термінологічний апарат та досліджено нормативно-правові основи аналізу феномена протиправної поведінки в правових системах різних країн. Охарактеризовано мікро- та макросередовищні детермінанти формування протиправної поведінки та запропоновано шляхи запобігання її проявам.

Розкрито зміст ознак протиправної поведінки людини, запропоновано авторський підхід до її класифікації, обґрунтовано місце даного варіанту правової поведінки в механізмі правового регулювання суспільних відносин.

Встановлено загальні філософсько-правові засади правового пізнання протиправної поведінки. Протиправність визначено як суперечність нормативному зразку поведінки, створеного законодавством, а протиправну поведінку – як невідповідність санкціонованим нормам, визначеними законодавством з метою регулювання суспільних відносин.

Виокремлено ключові чинники становлення протиправної поведінки: соціальна спрямованість особистості, її ставлення до прийнятих в конкретному суспільстві норм, правил поведінки, моральних цінностей, способів розв'язання суперечностей, особливі якості, що виступають чинником формування механізмів самоконтролю та стримування; здатність суб'єкта до саморегуляції, а також наявність чи відсутність намірів контролювати свою поведінку.

Ключові слова: протиправність, протиправна поведінка, особистість, світогляд, онтологічна природа агресивності, детермінізм протиправної поведінки, буття особистості, макро- та мікросередовищні детермінанти формування протиправної поведінки.

АННОТАЦИЯ

Фонарюк Е. Ю. Противоправное поведение человека: философско-правовой анализ – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Национальный уни-

верситет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины, Львов, 2016.

Диссертация посвящена комплексному философско-правовому анализу систематизации теоретико-методологических подходов к исследованию противоправного поведения и причин его возникновения. В работе обобщены достижения европейской философско-правовой мысли о сущности понятия «противоправное поведение», уточнен понятийно-терминологический аппарат и исследованы нормативно-правовые основы анализа феномена противоправного поведения в правовых системах разных стран. Охарактеризованы детерминанты микро- и макросреды в формировании противоправного поведения и предложены пути предотвращения его проявлений.

Раскрыто содержание признаков противоправного поведения человека, предложен авторский подход к их классификации, обосновано место данного варианта правового поведения в механизме правового регулирования общественных отношений.

Установлены общие философско-правовые основы правового познания противоправного поведения. Противоправность трактуется как противоречие нормативному образцу поведения, созданного законодательством, а противоправное поведение – как несоответствие санкционированным нормам, определенным законодательством в целях регулирования общественных отношений.

Обосновано, что ключевую роль в исследовании природы агрессивного поведения личности играют социальные, личностные и психологические факторы, которые действуют в контексте целостной личности и находятся в непосредственной связи с конкретной жизненной ситуацией. Акцентировано на том, что в структуре агрессивного поведения ключевую роль играет совокупность личностно-психологических детерминант. На основе анализа научных теорий агрессивного поведения высказано утверждение, что агрессия может выступать основой нарушений в поведении, в том числе, его противоправных проявлений.

Выделены ключевые факторы становления противоправного поведения: социальная направленность личности, ее отношение к принятым в конкретном обществе нормам, правилам поведения, моральным ценностям, способам разрешения противоречий, особые качества, выступающие фактором формирования механизмов самоконтроля и сдерживания; способность субъекта к саморегуляции, а также наличие или отсутствие намерений контролировать свое поведение. Утверждается, что проблему выбора определенной формы поведения целесообразно исследовать поэтапно, сосредоточивая внимание на анализе детерминирующего влияния каждого фактора в частности.

Ключевые слова: противоправность, противоправное поведение, личность, мировоззрение, онтологическая природа агрессивности, детерминизм противоправного поведения, бытие личности, детерминанты макро- и микросреды в формировании противоправного поведения.

SUMMARY

Fonariuk O. Yu. – Unlawful behavior of human: philosophical and legal analysis – Printed as manuscript.

Thesis for obtaining the degree of a candidate of juridical sciences (PhD), specialty 12.00.12 – philosophy of law. – Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2016.

The complex philosophical and legal analysis is carried out and the theoretical and methodological approaches to the study of unlawful behavior and the causes of its origin, are systematized. The achievements of European philosophical and legal thought on the nature of «unlawful behavior» concept are summarized.

Conceptual and terminological apparatus is clarified and legal basis of the analysis of this phenomenon in legal systems of different countries is studied. Macro- and microenvironmental determinants of unlawful behavior manifestations forming are characterized.

The content of unlawful human behavior features is revealed, the author's approach to its classification is proposed, the place of this type of legal behavior in the mechanism of legal regulation of social relations is substantiated.

The general philosophical and legal foundations of legal perception of unlawful behavior are determined. Unlawfulness is interpreted as a contradiction to normative patterns of behavior established by law, and unlawful behavior – as the conflict with sanctioned standards determined by the legislation to regulate social relations.

The key factors of unlawful behavior are determined: social orientation of the individual, its attitude to particular, accepted in the society, norms, rules of behavior, moral values, ways of resolving conflicts, special qualities that appear as the factor of self-control and self-containment mechanisms; the ability of the subject to self-regulation, and the presence or absence of intentions to control its behavior.

Keywords: unlawfulness, unlawful behavior, personality, outlook, ontological nature of aggression, determinism of unlawful behavior, existence of personality, macro- and microenvironmental determinants of unlawful behavior.

Підписано до друку 23.03.2017 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 35. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15
e-mail: pais@mail.lviv.ua; <http://www.pais.com.ua>